

AYOLLAR HUQUQLARINI TA’MINLASHDA HUQUQIY TA’LIM VA HUQUQIY MADANIYAT

Toshmamatova Shaxrizoda Dilmurod qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

“Yurisprudensiya” yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Ayollar huquqlarini ta’minlash masalasi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda huquqiy ta’lim va huquqiy madaniyat alohida o‘rin tutadi. Chunki ayollarning o‘z huquqlarini bilishi, anglab yetishi va ularni amaliyotda qo‘llay olishi bevosita jamiyatdagi huquqiy bilim darajasi bilan bog‘liqdir. Shu bois, ayollar huquqlarini ta’minlashni faqat qonunlar qabul qilish bilangina emas, balki ularni keng aholi qatlamiga yetkazish va huquqiy ongni shakllantirish orqali amalga oshirish muhimdir. Huquqiy ta’lim tushunchasiga to‘xtaladigan bo‘lsak, u shaxsda qonunlarga hurmat, huquq va majburiyatlarni anglash hamda ularni to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayondir. Ayollar uchun huquqiy ta’lim ayniqsa muhim bo‘lib, ularning oilada, mehnat munosabatlarida va jamiyatning boshqa sohalarida o‘z manfaatlarini himoya qila olishiga xizmat qiladi. Masalan, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida erkaklar va ayollarning teng huquqliligi mustahkamlab qo‘yilgan bo‘lsa-da, amaliyotda bu tenglikni ta’minlash ko‘p jihatdan fuqarolarning huquqiy savodxonligiga bog‘liq [1].

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ayollar huquqlarini ta’minlash bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun [2], “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonun [3] qabul qilindi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar ayollarning huquqiy maqomini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Biroq ushbu qonunlarning samarali ishlashi uchun ularni aholiga tushuntirish, ayniqsa ayollar o‘rtasida huquqiy targ‘ibotni kuchaytirish zarur.

Huquqiy madaniyat esa huquqiy ta’limning mantiqiy davomi sifatida namoyon bo‘ladi. Huquqiy madaniyat - bu shaxsning qonunlarga ongli munosabati, huquqiy normalarga rioya etish darajasi hamda jamiyatda huquq ustuvorligini ta’minlashdagi faol ishtirokidir [4]. Ayollar o‘rtasida huquqiy madaniyatni oshirish orqali nafaqat ularning o‘z huquqlarini himoya qilish darajasi ortadi, balki butun jamiyatda adolat va qonun ustuvorligi mustahkamlanadi.

Ma’lumotlarga ko‘ra, huquqiy savodxonligi past bo‘lgan ayollar ko‘proq diskriminatsiya va zo‘ravonlik holatlariga duch keladi hamda o‘z huquqlarini himoya qilishda qiyinchiliklarga uchraydi. Aksincha, huquqiy bilimga ega ayollar o‘z manfaatlarini himoya qilishda faolroq bo‘lib, davlat organlariga murojaat qilish, sud orqali himoya izlash imkoniyatlaridan keng foydalanadi. Bu esa huquqiy ta’limning amaliy ahamiyatini yaqqol ko‘rsatadi.

Huquqiy ta’limni samarali tashkil etish uchun bir nechta yo‘nalishlarga e’tibor qaratish zarur. Birinchidan, maktab va oliy ta’lim tizimida gender tenglik va ayollar huquqlariga oid mavzularni kengroq yoritish lozim. Ikkinchidan, ommaviy axborot vositalari va raqamli platformalar orqali huquqiy targ‘ibotni kuchaytirish muhimdir. Uchinchidan, joylarda, ayniqsa qishloq hududlarida ayollar uchun bepul huquqiy maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yish katta

samara beradi. Shuningdek, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlarining roli ham katta ahamiyatga ega. Ular ayollarni huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, treninglar o‘tkazish, huquqiy maslahatlar berish orqali muhim vazifani bajaradi. Bu jarayonda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish ham ijobiy natijalar bermoqda.

Jamiyatda ayollarning huquqiy ongini oshirish masalasi bugungi kunda barqaror ijtimoiy taraqqiyotning muhim shartlaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayollarning o‘z huquq va erkinliklarini chuqur bilishi, ularni amaliyotda qo‘llay olishi hamda zarur hollarda himoya qila olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi nafaqat ularning shaxsiy manfaatlarini ta‘minlaydi, balki butun jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini mustahkamlaydi. Shu bois mazkur yo‘nalishda tizimli va uzluksiz chora-tadbirlarni amalga oshirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Huquqiy ong tushunchasi shaxsning huquqqa bo‘lgan munosabati, qonunlarni bilishi va ularga amal qilishga tayyorlik darajasini ifodalaydi. Ayollarda huquqiy ongni shakllantirish ularning ijtimoiy faolligini oshirish, iqtisodiy mustaqilligini ta‘minlash va turli shakldagi kamsitishlarning oldini olishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy savodxonligi yuqori bo‘lgan ayollar o‘z huquqlarini himoya qilishda faolroq bo‘lib, davlat organlari va sud tizimidan foydalanish imkoniyatlarini yaxshi biladi. Aksincha, huquqiy bilim darajasi past bo‘lgan ayollar ko‘pincha o‘z huquqlari buzilganini anglamasligi yoki uni himoya qilishdan cho‘chishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida ayollar huquqlarini ta‘minlash bo‘yicha so‘nggi yillarda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, gender tenglikni ta‘minlash, ayollarni zo‘ravonlik va tazyiqlardan himoya qilishga qaratilgan qonun hujjatlari qabul qilindi. Shu bilan birga, davlat dasturlari doirasida ayollarni qo‘llab-quvvatlash, ularning bandligini oshirish, tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish va ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. Biroq ushbu huquqiy mexanizmlarning samaradorligi ko‘p jihatdan ayollarning o‘z huquqlari haqida qanchalik xabardor ekanligiga bog‘liq.

Ayollarning huquqiy ongini oshirishda huquqiy ta‘lim muhim vosita hisoblanadi. Bu borada maktabgacha ta‘limdan boshlab oliy ta‘limgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda huquqiy bilimlarni berish tizimini takomillashtirish zarur. Ayniqsa, umumta‘lim maktablarida “Huquq asoslari” fanini zamonaviy yondashuvlar asosida o‘qitish, unda gender tenglik, inson huquqlari va ayollar huquqlariga oid mavzularni kengroq yoritish muhimdir. Oliy ta‘lim muassasalarida esa turli yo‘nalishlarda tahsil olayotgan talaba-qizlar uchun maxsus seminar va treninglar tashkil etish orqali ularning huquqiy bilimlarini mustahkamlash mumkin. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari va raqamli texnologiyalar ayollar huquqiy ongini oshirishda katta imkoniyatlarga ega. Televideniye, radio, internet saytlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali huquqiy targ‘ibotni kuchaytirish, sodda va tushunarli shaklda huquqiy ma‘lumotlarni yetkazish samarali natija beradi. Masalan, qisqa videoroliklar, infografikalar va real hayotiy misollar asosida tayyorlangan kontent ayollar uchun huquqiy bilimlarni o‘zlashtirishni osonlashtiradi. Ayollarning o‘z huquq va erkinliklarini bilishi bilan bir qatorda, ularni amaliyotda himoya qila olish ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim ahamiyatga ega. Bu borada bepul yuridik yordam tizimini rivojlantirish, joylarda huquqiy maslahat markazlarini tashkil etish muhimdir. Ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi ayollar uchun mobil yuridik xizmatlar, sayyor qabullar va onlayn maslahat platformalari orqali huquqiy yordam ko‘rsatish samarali hisoblanadi.

Bundan tashqari, ayollarni sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlarga murojaat qilishga rag‘batlantirish zarur. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab ayollar o‘z huquqlari buzilgan taqdirda ham turli ijtimoiy stereotiplar yoki qo‘rquv sababli tegishli organlarga murojaat qilmaydi. Shu sababli, jamiyatda huquqiy madaniyatni oshirish, ayollarning huquqiy himoya tizimiga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash dolzarb vazifalardan biridir.

Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlari ham ushbu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Ular ayollar uchun huquqiy savodxonlik bo‘yicha treninglar o‘tkazish, maslahatlar berish, huquqbuzarlik holatlarida yordam ko‘rsatish orqali ularning huquqiy himoyasini ta‘minlashga hissa qo‘shadi. Xalqaro tajriba ham shuni ko‘rsatadiki, davlat va fuqarolik jamiyati hamkorligi ayollar huquqlarini ta‘minlashda yuqori samaradorlikka ega.

Huquqiy madaniyatni rivojlantirish jamiyatda qonun ustuvorligini ta‘minlashning eng muhim omillaridan biri bo‘lib, ayniqsa ayollar huquqlarini kafolatlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, faqat normativ-huquqiy hujjatlarning mavjudligi yetarli emas - ularning samarali ishlashi uchun aholining, xususan ayollarning huquqiy ong va madaniyati yuqori darajada bo‘lishi zarur. Huquqiy madaniyat - bu shaxsning qonunlarga ongli munosabati, ularni hurmat qilishi va amalda qo‘llay olish qobiliyatidir. Shu bois uni rivojlantirish orqali oilada, mehnat bozorida va jamiyatning boshqa sohalarida ayollarning huquqlarini real ta‘minlash mumkin.

Avvalo, oilaviy munosabatlar doirasida huquqiy madaniyatning o‘rni nihoyatda muhimdir. Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lib, undagi huquqiy muhit ayollarning umumiy ijtimoiy holatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda olib borilgan ijtimoiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy savodxonligi yuqori bo‘lgan oilalarda zo‘ravonlik, majburiy nikoh yoki iqtisodiy bosim holatlari sezilarli darajada kam uchraydi. Buning sababi shundaki, bunday oilalarda tomonlar o‘z huquq va majburiyatlarini yaxshi biladi hamda qonuniy me‘yorlarga amal qilishga intiladi. Masalan, O‘zbekistonda qabul qilingan “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”gi qonun oilada ayollarning huquqlarini himoya qilishga xizmat qilmoqda. Ammo ushbu qonunning amaliy samarasi ko‘p jihatdan uni aholiga yetkazish va tushuntirish darajasiga bog‘liq. Demak, huquqiy madaniyatni oshirish orqali ayollar oilada o‘z huquqlarini biladi, ularni buzilishiga yo‘l qo‘ymaydi va zarur hollarda himoya qilish choralari ko‘ra oladi.

Mehnat bozorida ham huquqiy madaniyat ayollar huquqlarini kafolatlashda muhim vosita hisoblanadi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, ko‘plab davlatlarda ayollar erkaklarga nisbatan kamroq ish haqi olishi, lavozimda o‘shish imkoniyatlarining cheklanishi yoki norasmiy bandlikka jalb qilinishi holatlari uchraydi. Bunday muammolarni bartaraf etishda huquqiy bilim va madaniyat hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘z huquqlarini bilgan ayol mehnat shartnomasini to‘g‘ri rasmiylashtirish, teng ish uchun teng haq talab qilish, noqonuniy ishdan bo‘shatish holatlarida sudga murojaat qilish kabi imkoniyatlardan foydalana oladi. Xalqaro mehnat tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, huquqiy savodxonlik darajasi yuqori bo‘lgan ayollar mehnat bozorida o‘z manfaatlarini himoya qilishda ancha faol bo‘ladi va diskriminatsiya holatlari kamroq kuzatiladi. Bundan tashqari, jamiyatning boshqa sohalarida: ta‘lim, sog‘liqni saqlash, siyosiy ishtirok va tadbirkorlik faoliyatida ham huquqiy madaniyat muhim ahamiyatga ega. Masalan, ta‘lim sohasida huquqiy bilimga ega bo‘lgan ayollar o‘zlari va farzandlari uchun

sifatli ta’lim olish huquqidan to’liq foydalanadi. Sog’liqni saqlash tizimida esa ular bepul yoki imtiyozli tibbiy xizmatlar, reproduktiv salomatlikka oid huquqlarini bilgan holda o‘z sog’lig‘ini himoya qila oladi. Siyosiy sohada esa huquqiy madaniyat ayollarning saylovlarda ishtirok etishi, davlat boshqaruvida faol bo‘lishi va qaror qabul qilish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Hozirgi kundagi izlanishlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar rivoji huquqiy madaniyatni oshirishda muhim vositaga aylanmoqda. Onlayn platformalar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali huquqiy ma’lumotlarni keng ommaga tez va samarali yetkazish mumkin. Ayniqsa, ayollar uchun mo‘ljallangan onlayn maslahat xizmatlari, virtual yuridik yordam tizimlari ularning huquqlarini himoya qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu esa huquqiy madaniyatni rivojlantirishning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Shu bilan birga, huquqiy madaniyatni shakllantirishda ta’lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlarining o‘zaro hamkorligi muhimdir. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida huquqiy bilimlarni berish bilan birga, real hayotiy vaziyatlar asosida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish zarur. OAV orqali esa ayollar huquqlariga oid ijobiy misollar, muvaffaqiyatli tajribalar keng yoritilishi lozim. Nodavlat notijorat tashkilotlari esa joylarda treninglar, seminarlar va maslahatlar orqali ayollarning huquqiy savodxonligini oshirishga hissa qo‘shadi.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy madaniyatni rivojlantirish ayollar huquqlarini ta’minlashning eng samarali vositalaridan biridir. U nafaqat qonunlarni bilishni, balki ularni amalda qo‘llashni ham ta’minlaydi. Oilada zo‘ravonlikning oldini olish, mehnat bozorida teng imkoniyatlar yaratish va jamiyatning barcha sohalarida ayollarning faol ishtirokini ta’minlash aynan yuqori huquqiy madaniyat orqali amalga oshadi. Shu bois, huquqiy madaniyatni yuksaltirish davlat siyosati darajasida ustuvor yo‘nalish sifatida qaralishi va bu borada uzluksiz ishlar olib borilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 01.05.2023, <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O‘RQ-562-son. “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni, 02.09.2019 yildagi O‘RQ-561-son. “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida”.
4. Karimova O. Huquqshunoslik: Akademik li tsey va kasb-hunar kol lej lari uchun o‘quv qo‘llanma. - T.: “Sharq”, 2010. -176 b